

Müzeyyel Gazelerde Fahriye*

Fahriye in the Müzeyyel Ghazals

Osman ÜNLÜ**

ÖZET

Klasik Türk edebiyatının en önemli nazım şekli gazeldir. Gazelin hem şekil hem de tema olarak birçok türü bulunmaktadır. Gazelin bu türlerinden biri de “müzeyyel gazel”dir.

Müzeyyel gazellerin methiye olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Ancak şairlerin eserleri incelendiğinde onların müzeyyel gazeli sadece bir methiye unsuru olarak kullanmadıkları görülmektedir. Birçok müzeyyel gazelde zeyiller şairin kendisini övdüğü beyitlerden oluşmaktadır. Bu çalışmada müzeyyel gazellerin sadece bir memduha hitaben yazılmadığı, şairlerin kendilerini övme amacıyla da müzeyyel gazeller kaleme aldıkları örneklerle gösterilmiştir. Bu şekilde müzeyyel gazelin sadece methiye aracı olmadığı ve bir işlevinin de şairin kendisini övmesi olduğu dile getirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Gazel, Müzeyyel Gazel, Methiye, Fahriye

ABSTRACT

Classical Turkish literature's the most important form of poem is the ghazal. There are many types of ghazal in both form and theme. One of these types of ghazal is “muzeyyel ghazal”. Muzeyyel ghazals are known to be used as an eulogy.

But when the poems are examined it seems that the poets do not use their muzeyyel ghazals only as an element of an eulogy. In many muzeyyel ghazals, they are composed of verses in which the poets praise themselves. In this study, it be shown

* Bu makale, Erciyes Üniversitesi Klâsik Türk Edebiyatı Topluluğu tarafından Prof. Dr. Haluk İpekten Hatırasına 01-03 Temmuz 2011 tarihleri arasında Akdeniz Üniversitesi'nde gerçekleştirilen VII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda “Müzeyyel Gazellerin Fahriye İşlevinde Kullanımı” adıyla sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü osmanunlu@duzce.edu.tr

with examples that muzeyyel ghazals are not only written to be addressed to the praised person by poets, but also they are written to praise the poets themselves.

•

KEY WORDS

Ghazal, Muzeyyel Ghazal, Eulogy, Fahriye

GİRİŞ

Bu çalışmada, klasik Türk şiirinde hemen her şair tarafından kullanılan fakat akademisyenlerce üzerinde yeterince durulmayan müzeyyel gazelle ilgili bazı düşünceler aktarılmıştır. Bu çerçevede önce müzeyyel gazelle ilgili çeşitli kaynaklardan tespit edilen bilgiler verilmiş, daha sonra da Şeyhî'den Şeyh Gâlib'e kadar geçen süre içerisinde her yüzyıldan seçilmiş şairlerin divanlarının taranması sonucu elde edilen bulgular ve bunların değerlendirilmesi yapılacaktır.

Klasik Türk şiirinde en çok kullanılan nazım şeklinin gazelle ilgili hususunda bütün kaynaklar birleşmektedir. Gazelle ilgili bilgi veren kaynaklar, gazellerin hem konusu hem de şekil özellikleri üzerinde durmaktadırlar. Gazelerde işlenen konuların çeşitliliği, konu birliği gibi içerikle ilgili özelliklerin yanı sıra gazellerin biçim özelliklerinde ortaya çıkan farklılıklarla ilgili isimlendirmeler de yapılmıştır. Örneğin "yek-ahenk gazelle" denildiğinde bu gazelin belli bir konu bütünlüğüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şûhâne, rindâne, âşıkâne veya hakimâne gazelle denildiğinde ise şairin o gazelle işlediği tema akla gelmektedir. Mutavvel, mülemma, musammat veya müşterek gazelle denildiğinde ise gazelin bilinen kalıbının dışına çıktığı ve bu gazelin farklı bir yapısının olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan müzeyyel gazelle de gazelin bilinen kalıplarının dışına çıktığı ve onun bazı şekil özelliklerinin değiştirildiği bir türdür. "Müzeyyel", kelime olarak "zeyli, ilâvesi, katılmış nesnesi olan; eklentisi olan" (Devellioğlu: 792), "zeyl ve ilavesi olan, ilaveli, zamîmeli" (Ş. Sami: 1317) anlamlarına gelmektedir. Bir edebiyat terimi olarak müzeyyel gazelle, gazelin mahlas beytinden sonra beyit ya da beyitlerin ilave edilmesi olarak tanımlanır. Halûk İpekten, müzeyyel gazelin tanımıyla ilgili şu bilgileri verir: "Şairler bazen mahlaslarını söyledikten sonra gazellerine bir kişiyi övmek için bir ya da birkaç beyit eklerler. Bu gazellere müzeyyel gazelle, eklenen beyitlere de zeyl denir" (1985: 19).

Cem Dilçin de iki farklı yazısında müzeyyel gazelle ilgili olarak şu bilgileri verir(1986: 87):

"Mahlas, kimi zaman gazelin daha önceki beyitlerinde bulunabilir. Bu durumda mahlas beytinden sonraki birkaç beyitte şair, zamanın padişahu, devlet

büyükleri, din büyükleri ya da tarikat uluları için övgüde bulunur. Böyle gazellere gazel-i müzeyyel denir” (1997: 108).

“Şairin mahlası gazelin makta beytinden önceki beyitlerinde de bulunabilir. Böyle gazeller daha değişik bir özellik gösterir. Şair gazeline aşk, şarap, güzellik, saki gibi konularla başladıktan sonra, bir beyitte mahlasını söyler ve bu arada gazeline bir ya da birkaç beyit daha ekler. Eklenen beyitlere zeyl (ek) denir. Bu beyitlerde şair zamanın padişahı, devlet büyükleri ya da din ve tarikat uluları için övgüde bulunur. Yani birkaç beyitle methiye yazar. Gazel bu halıyla kimi bölümleri eksik beyit sayısı en çok 15 kadar olan küçük bir kasideyi andırır. Böyle gazellere gazel-i müzeyyel (eklentili, ekli gazel) denir.

Bunun yanında, nazım şekillerini farklı bir bakış açısıyla değerlendiren Cemal Kurnaz, gazel, müzeyyel gazel ve kasidenin aslında tek bir nazım şekli olduğunu ifade etmektedir. Kurnaz’a göre müzeyyel gazelin oluşumu şu şekildedir (2010: 81):

Bazen şairler mahlas beytinden sonra şiire birkaç beyitlik bir övgü, methiye bölümü ilave ederler. Bu durumda gazelin ilk kısmında bir konu, mahlastan sonraki kısımda bir övgüden oluşan başka bir konunun işlendiği, anlam bakımından iki bölümlük bir şiir meydana gelir. Böyle gazellere zeyl yapılmış, eklenmiş, ekli gazel anlamında “müzeyyel gazel” denilmektedir. Eğer bu övgü beyitlerinden sonra bir iki beyitlik bir de dua bölümü bulunursa o gazele kaside ismi verilir.

Tanımlardan anlaşıldığına göre bir müzeyyel gazelin en belirgin özelliği, mahlas beytiyle şiirin bitirilmeyip gazele yeni beyitlerin ilave edilmesi ve eklenen bu beyitlerde birer methiye özelliğinin olmasıdır. Dolayısıyla bu gazeller Cem Dilçin’in de ifade ettiği gibi birer küçük kasideye benzemektedir. Örneğin Nef’î’nin aşağıdaki gazeli tarife uyan müzeyyel bir gazeldir. Bu şiirin ilk beş beytinde sevgiliden bahseden Nef’î, altıncı beyitte kendisini överek şiiri bitiriyor. Mahlas beytinden sonra gazele eklediği beyitlerde ise şair kendini övme yoluyla memduhunu yüceltmektedir. Buradaki memduh da dönemin padişahı IV. Murad’dır. Son beyitte ise şair dua ederek manzumesini bitirmektedir:

- 1 Gamzesi mahmûr olup sundukça câm-ı nâza dest
Nâz u şîveyle urur her bir müje bir sâza dest
- 2 Çeşmi yüz bin kan eder bir cünbiş-i müjgân ile
Dest-i kudretdir meğer ol mest-i tîr-endâza dest

- 3 Dil elinde tutmak ister zülfün ammâ n'eylesin
Erişir mi hiç şâhbâz-ı Hümâ-pervâza dest
- 4 Vâsıta çok vuslata ammâ hemân lâzım olan
Yâra dâmân-ı keşîde âşık-ı ser-bâza dest
- 5 Devlet el vermezse geçdik n'eyleriz dünyâyı biz
Olmadan erişse tek bir dilber-i mümtâza dest
- 6 Nice mümkün böyle vadîde bu gûne penc-beyt
Urmayınca tab'-ı Nef'î hâme-i i'câza dest
- 7 Böyle hoş-tab'âna rindâne gazel mi derdi ol
Sunmasa ger Câm-ı feyz-i Hâfız-ı Şirâza dest
- 8 Şimdi ammâ böyle rif'at mi bulurdu pâyesi
Urmasa ger dâmen-i Sultân-ı ser-efrâza dest
- 9 Şeh Murâd Hân kim devâm-ı ömrün eylerler ricâ
Urduğunca evliyâ miftâh-ı genc-i râza dest

- 10 Âfitâb-ı kîmyâ-ger müflis olurdu eğer
Açmasa her subh o Hâkân-ı kerem-perdâza dest (Akkuş 1993: 288)

Mezâkî'nin şu gazeli de müzeyyel gazelin tüm özelliklerini gösteren bir manzume örneği olarak gösterilebilir:

- 1 Müjde kim bezm-i cihân gül-zâr olur nev-rûzda
Sâgar-ı mey bir gül-i bî-hâr olur nev-rûzda
- 2 Her taraf mir'at-ı envâr-ı ilâhîdür bu gün
Gül-sitân âyîne-i dîdâr olur nev-rûzda

- 3 Feyz-i bâd-ı subh-dem mu'cîz-dem-i İlsâ gibi
Rûh-bahş-ı sûret-i dîvâr olur nev-rûzda
- 4 Jâle-bâr oldukça ebr-i nev-bahârı gül-şeni
Çeşm-i ezhâr-ı çemen bîdâr olur nev-rûzda
- 5 Serv-kadler eyleyüp şevk ile âhnuñ hırâm
Sahn-ı gül-şen bir kıyâmet-zâr olur nev-rûzda
- 6 Fasl-ı güldür sünbül-i bâğ-ı cinânı n'eylerüz
Goncalar zîb-i ser-i destâr olur nev-rûzda
- 7 Ey **Mezâkî** âferîn tab'-ı cevâhir-pâşuña
Kilk-i şâir böyle gevher-bâr olur nev-rûzda
- 8 Bâ-husûsâ kasd-ı medh-i Âsaf-ı zî-şân iden
Nazm-ı mu'cizle Mesîh-âsâr olur-nev-rûzda
- 9 Sadr-ı a'zam Hazret-i hem-nâm-ı Fahr-i kâinât
Kim du'â-yı devleti tekrâr olur nev-rûzda
- 10 Hak te'âlâ her günin nev-rûz-ı firûz eylesün
Tâ ki câm-ı şevk-i dil serşâr olur nev-rûzda (Mermer 1991: 511-512)

Örneklerden görüldüğü gibi müzeyyel gazellerin kaside ile yapısal benzerlikleri bulunmaktadır. Mezâkî'nin gazeli redifinden de anlaşılacağı gibi bir nevrûziyedir. Şair, bahar aylarında tabiatın uyanmasını ve yeryüzünün yerin çiçeklerle süslenmesini anlatmış, şairin kaleminin bu günlerde inci saçtığını söyleyerek gazeli yedinci beyitte bitirmiştir. Sekizinci beyitte övgüye geçilir. Burada şair Hz. Süleyman'ın veziri Asaf'tan bahsettiğine göre gazelin bir vezire yazıldığı ve şiirin bundan sonra o veziri övmeye devam ettiğini gösterir. Bu vezirin aynı zamanda peygamberimizle aynı adı taşıdığı ve ona dua etmek gerektiğini ifade edilir ve şiir bir dua ile bitirilir. Görüldüğü gibi gazel, bir kaside

şemasına sahiptir. Baharın tasvir edildiği ilk altı beyitten (nesib) sonra aynı zamanda mahlas beyti olan yedinci beyitte şair kendisini över (fahriye), sekiz ve dokuzuncu beyitlerde memduhu över (methiye), onuncu ve son beyitte memduh için dua ile şiiri sona erdirir.

Bir diğer yönden bakıldığında müzeyyel gazeller bir tegazzülle başlayan kaside olarak değerlendirilebilir. Tegazzül her kasidede olması gerekmeyen, tamamen şairin tercihiyle bağlı olarak görülen bir bölümdür. Cem Dilçin, tegazzül hakkında şu bilgileri verir (1997: 94):

Kasidelerde genellikle medhiye bölümünden sonra şair bir fırsatını düşürüp, aynı vezin ve kafiyede bir gazel söyler. Buna tegazzül denir. Böyle bir gazel söylemekten amaç, methiye bölümünün ağır üslûbundan kurtulup kasideye bir çeşni ve canlılık vermektir. Kaside içinde şair, duruma uygun bir beyitle gazel söyleyeceğini haber verir. ... Kimi zaman kaside tegazzülle de başlayabilir. Bu durumda gazelden sonra yine medhiyeye geçilir.

Müzeyyel gazellerin mahlas beytine kadar olan kısımlarına tegazzül olarak bakıldığında tac beyitten sonraki beyitlerin de tegazzülden sonraki bölümler olarak adlandırılması mantığa aykırı gelmemektedir. Kısacası müzeyyel gazeller nesibi olmayan ve tegazzülle başlayan kasideler olarak da görülebilir.

Diğer bir husus da üzerinde pek durulmayan ama bazı divanlarda geçen (örneğin Nâilî ve Nâbî Divanları) "kaside-beçe" veya "kaside-beççe" olarak adlandırılan nazım türüdür. "Kaside yavrusu, yavru kaside ya da küçük kaside" anlamına gelen ve kasideden kısa gazelden uzun olan bu nazım türü bir yönden müzeyyel gazellere benzemektedir. Örneğin Nâbî'nin divanında "kaside-beçe" başlıklı iki şiir bulunmaktadır. Kasideler bölümü içinde yer alan bu şiirlerden biri "Kaside-beçe-i Mergube Be-nâm-ı Köprüli-zâde Es'ad Beg" başlığını taşır ve 26 beyittir. Şair mahlasını 14. beyitte söyleyerek devamında memduhunu över (Bilkan 1997: 161-163). Divanda bu manzumeden hemen sonra "Kaside-beçe Ender-Nâ't-i Seyyîd-i Kâ'inât Aleyhi Efdalü's-salavât" başlıklı bir şiir daha vardır (164). Sadece yedi beyitten oluşan bu şiirin görünüş olarak bir gazelden hiç farkı yoktur. Mahlas, diğer gazellerde olduğu gibi son beyittir. Bir diğer kaside-beçe örneği de Nâilî'nin divanındadır (İpekten 1990: 127-128). Divanın 37. ve son kasidesi "Kaside-beçe" başlığını taşır. On sekiz beyitlik bu manzumede, gazellerde olduğu gibi mahlas son beyittir. Nâilî bu şiirinde adını vermediği birini övmektedir. "Kasidecik" veya "küçük kaside" olarak değerlendirilen olan bu nazım türünün müzeyyel gazel ile kaside arasındaki yerinin tam olarak ortaya konulması gerekmektedir.

Bir diğer husus da bazı müzeyyel gazellere şairler tarafından başlık konulmasıdır. Klâsik şiir geleneğinde genellikle gazellerde başlığa yer verilmemektedir. Başlık genellikle musammatlar, kaside, kıta, tarih ve diğer manzumelere konulmaktadır. Şairler tarafından bazı müzeyyel gazellere başlık konulması, onlara şairler tarafından birer kaside gözüyle bakılmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunlardan örneğin Nâilî Divânı'ndaki 63. gazel "*Müzeyyel Der-hakk-ı Nakîbü'l-eşrâf Kudsi-zâde Efendi*" başlığını taşımaktadır. (İpekten 1990: 182-183). İzzet Ali Paşa Divânı'nda da 67. gazel "*Gazel-i Müzeyyel*" başlığını taşımaktadır. (Alpay 1998: 202-203)

Daha önce ifade edildiği gibi edebî bilgilerin yer aldığı kaynaklarda müzeyyel gazellerin yazılma amacı methiye olarak belirtilmektedir. Ancak bu gazellerin bazılarının sadece şairin kendisini övmek amacıyla kaleme alındığı da gözlemlenmektedir. İşte bu çalışmada müzeyyel gazellerin, tanımlarda yer aldığı gibi sadece methiye amacıyla kullanılmadığı, şairlerin gazellerin mahlas beyitlerinde sık sık yaptıkları gibi müzeyyel gazellerin zeyl beyitlerini kendilerini övmek amacıyla da kullandıkları gösterilmiştir¹. Bunun için her yüzyıldan birbirine yakın sayılarda şair belirlenmiştir. Daha sonra bunların divanlarındaki gazeller taranmıştır. Bu taramada karşılaşılan gazel örneklerinden sadece mahlas beytinden sonra beyit ya da beyitler eklenmiş gazellere yer verilmiş, tamamlanmamış veya hiç mahlas kullanılmayan gazeller göz ardı edilmiştir. Ayrıca nadir de olsa bir gazel içinde iki farklı beyitte mahlas kullanılan gazeller ile ilk beyitte mahlasla karşılaşılan gazeller de değerlendirme dışı bırakılmıştır. Seçilen şairlerin divanları bu şekilde tarandıktan sonra tespit edilen müzeyyel gazeller muhteva özelliklerine göre sınıflandırılmışlar ve bunlardan şairin sadece kendisini övdüğü gazeller incelemeye alınmıştır. Küçük birer kaside örneği olan ve hem methiyenin hem de fahriyenin bulunduğu müzeyyel gazeller bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışma için her yüzyıldan olmak üzere seçilen 36 şair ve bunların yaşadıkları yüzyıllara göre dağılımı aşağıda verilmiştir:

XV. Yüzyıl: Şeyhî, Ahmed-i Dâ'î, Mesîhî, Ahmed Paşa, Nesîmî, Necâtî Beğ, Ahmedî

¹ Fahriye, şairin özellikle kasidelerinde kendisini ve sanatını övdüğü bölümdür. Genellikle birkaç beyitlik bu bölüm ve işlevleri hakkında daha fazla bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Tüba Işınsoy İsen-Durmuş (2007), "Fahriyeler Işığında Osmanlı Şiirinde İdeal Şairin Portresi", *Biliş* 43, Ankara, s. 107-116; Tahir Üzgör (1995), "Fahriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 12, İstanbul.

XVI. Yüzyıl: Usûlî, Şâhî, Hamdullah Hamdî, Şem'î, Rahmî Çelebi, Fuzûlî, Cinânî, Bâkî, Enverî, Hayâlî, Âhî

XVII. Yüzyıl: Neşâtî, Nef'î, Cevrî, Atâyî, Nâilî, Mezâkî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâbî

XVIII. Yüzyıl: Münîf, İzzet Ali Paşa, Şeyhülislâm İshak, Nedîm, Şeyhülislâm Es'ad, Kânî, Haşmet, Esrâr Dede, Şeyh Gâlib, Muvakkît-zâde Pertev

Yüzyıllara göre seçilen ve taranan divanlardaki toplam gazel sayısı, divanlarda yer alan müzeyyel gazel sayıları ve bunlardan zeyil beyitlerinde fahriyenin işlendiği müzeyyel gazellerin listesi bir tablo şeklinde aşağıda gösterilmiştir.

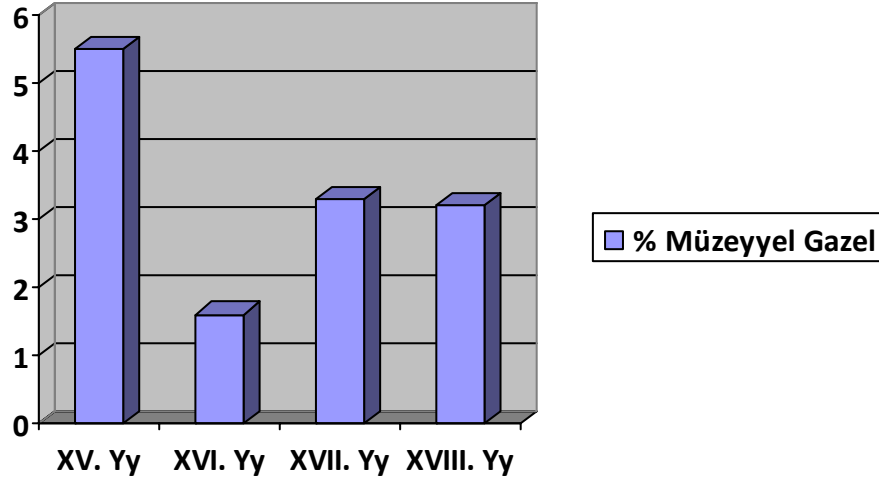
YÜZYIL	ŞAİR	GAZEL SAYISI	MÜZEYYEL GAZELLER	METHİYE MUHTEVALI	FAHRİYE MUHTEVALI
XV	Şeyhî	201	6	5	1
XV	Dâî	284	20	18	2
XV	Mesîhî	289	5	1	4
XV	Ahmed Paşa	353	27	21	6
XV	Nesîmî	455	4	4	0
XV	Necâtî Beğ	650	17	9	8
XV	Ahmedî	732	84	53	31
XVI	Usûlî	147	3	2	1
XVI	Şâhî	170	6	6	0
XVI	H. Hamdî	187	3	3	0
XVI	Şem'î	191	4	4	0
XVI	Rahmî Çelebi	212	1	0	1
XVI	Fuzûlî	302	0	0	0
XVI	Cinânî	311	6	6	0
XVI	Bâkî	548	23	22	1
XVI	Enverî	304	1	1	0

XVI	Hayâlî	650	4	2	2
XVI	Âhî	100	0	0	0
XVII	Neşâfî	137	1	1	0
XVII	Nefî	143	21	18	3
XVII	Cevrî	271	6	5	1
XVII	Atâyî	273	10	10	0
XVII	Nâilî	390	7	7	0
XVII	Mezâkî	441	22	19	3
XVII	Ş. Yahyâ	450	19	19	0
XVII	Nâbî	888	14	14	0
XVIII	Münif	56	2	2	0
XVIII	İzzet Ali Paşa	139	5	5	0
XVIII	Ş. İshak	165	12	11	1
XVIII	Nedim	166	4	3	1
XVIII	Ş.Es'ad	206	1	1	0
XVIII	Kâni	222	1	1	0
XVIII	Haşmet	258	5	4	1
XVIII	Esrâr Dede	264	61	61	0
XVIII	Şeyh Gâlib	335	56	56	0
XVIII	M. Pertev	570	38	35	3
Toplam		11460	499	429	70

Seçilen bu divanlardaki müzeyyel gazel dağılımı incelendiğinde müzeyyel gazellerin her şair tarafından kullanılmadığı görülmektedir. Ancak incelenen bu divanlardaki istatistiksel dağılıma bakıldığında bu nazım türünü kullanan şairlerin oranının çok fazla olduğu gözlemlenmektedir. Şöyle ki, bu çalışma için divanı taranan şair sayısı 36, bu şairlerin içinde müzeyyel gazel yazarların sayısı ise 34'tür. Divanı taranan şairlerden sadece Fuzûlî ve Âhî müzeyyel gazel yazmamıştır. Buna göre klasik şairlerin yaklaşık olarak % 95'i müzeyyel gazel

yazmıştır. Bu tablo klâsik şairlerin müzeyyel gazellere çok fazla rağbet etmedikleri, nadiren müzeyyel gazel yazdıkları şeklindeki genel bilgiye zıttır. Yine istatistiklere bakılacak olursa taranan 34 divanda toplam (Fuzûlî ve Âhî dışındaki divanlarda) 11.058 gazel bulunmaktadır. Bu şairlerin yazdıkları müzeyyel gazel sayısı da 499'dur. Yani ortalama olarak her yüz gazelden 5'i müzeyyel olarak kaleme alınmıştır.

Yüzyıllara göre şairlerin divanlarında müzeyyel gazel kullanma oranları aşağıdaki grafikte verilmiştir. Buna göre, XV. yüzyılda yazılan müzeyyel gazellerin oranı diğer yüzyıllara göre daha fazladır. Bu oran XVI. Yüzyılda düşerken bunu takip eden dönemlerde biraz artmıştır:

Müzeyyel gazelle ilgili bilgi veren kaynaklarda şairlerin bu tür gazellerde mahlas beytinden sonra bir veya birkaç beyit ilave ettikleri belirtilmektedir. Taranan 499 müzeyyel gazeldeki ilave beyit sayıları da tespit edilerek aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

İlave Beyit Sayısı	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Müzeyyel Gazel Sayısı	349	79	26	23	6	8	4	2	2
% Oranı	69.9	15.8	5.2	4.6	1.2	1.6	0.8	0.4	0.4

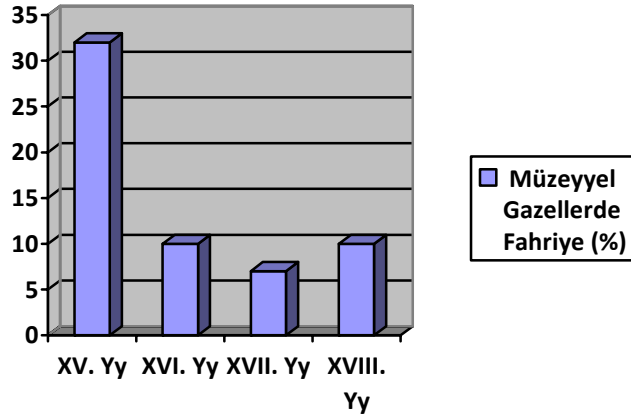
Tablodan da anlaşılacağı gibi tek beyitli ilavelerin sayısı 349'dur ki bu, toplam müzeyyel gazel sayısının yaklaşık % 70'ini oluşturmaktadır. Bu da müzeyyel gazelerde mahlas beytinden sonra genellikle birden fazla beyit ilavesi olduğu bilgisinin düzeltilmesi gerektiğini göstermektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi müzeyyel gazelerde bir kişiyi övmek amacıyla mahlas beytinden sonra beyit ya da beyitler eklendiği bilinmektedir. Bu çalışmada incelenen müzeyyel gazelerde bulunan ilave beyitler muhteva açısından ele alındığında bu beyitlerin şu özellikleri dikkat çekmektedir.

1. Bu beyitlerin büyük bir kısmında tariflerde de belirtildiği gibi bir memduhun varlığı görülmektedir. Bu şiirlerin bir bölümünde şair memduhun adını açıkça söyler. Bu şekilde okuyucu şiirin kime yazıldığını ve sunulduğunu kolaylıkla tespit eder. Bir başka grup şairde şair memduhun ismini veya makamını çağrıştıracak kelime veya mazmunları kullanır. Örneğin Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'tan bahsediliyorsa şiirin bir vezire sunulduğu anlaşılabilir. Üçüncü durumda ise zeyl beyit ya da beyitlerde şairin bir kişiyi medh ettiği görülür, ancak burada övülen şahsın kimliği konusunda herhangi bir ipucu veya çağrışım unsuru kullanılmaz. Ancak bazı gazelerin genelinde kullanılan bazı kelime ve ibarelerden bazı ipuçları çıkarılabilir.
2. Bazı müzeyyel gazelerde ise bir methiye veya fahriye unsuru bulunmaz, gazelin genel konusuna veya üslubuna paralel bir anlatım söz konusudur. Sayısı çok fazla olmayan bu gazelerde şairin neden ilave beyit kullandığı belirsizdir.
3. Bu çalışmanın temel çıkış noktası olan gazelerde ise şair mahlasından sonra ilave ettiği beyit ya da beyitlerde kendini ve sanatını över. Bu beyit genellikle mahlas beytindeki fahriyeyi takip eder. Bilindiği gibi şairler gazelerde kendilerini övmek için genellikle mahlas beytini seçerler. Bu tür gazelerde sanki şair kendisini överken ifade etmek istediği husus bir beyte yetmemiş ve ikinci bir beyte ihtiyaç duyulmuş izlenimi vermektedir.

Aşağıdaki grafikte klâsik şairlerin dönemler içinde kaleme aldıkları müzeyyel gazelerde fahriye olarak kullanılan gazelerin toplam müzeyyel gazel sayısına olan oranları verilmiştir. Bu grafiğe göre XV. yüzyıl şairlerinin yazdıkları müzeyyel gazelerde kendilerini övme oranı (% 32) diğer dönemlerdeki şairlere göre oldukça yüksektir. Diğer yüzyıllardaki oranlar birbirine yakın ol-

duğu halde XV. yüzyıl şairlerinin müzeyyel gazelerde fahriyeyi kullanma oranının yüksek olması, kendilerine örnek model olarak aldıkları İran şiirinin etkisinden kendilerini kurtarıp onlardan bağımsız ve kendilerine özgü ifade gücüne ulaştıklarını gösterme gayreti olarak görülebilir. Sonraki yüzyıllarda ise (XVI. yüzyıl ve sonrasında) şairler kendi edebî kimlik ve benliklerini olgunlaştırdıklarından dolayı kendi şiirlerini ve sanat güçlerini ispatlamaya gerek duymamışlardır. Kendilerini şiirlerinin mahlas beyitlerinde ve kasidelerinin fahriye bölümlerinde övmeyi yeterli görmüşlerdir².

Konuyu sınırlandırmak amacıyla bu çalışmada sadece fahriye konulu müzeyyel gazeller incelenmiştir. Tanımlarında hiç bahsedilmese de bu tür şiirlerin müzeyyel gazellerin arasında dikkate değer bir yer tuttuğu açıktır.

Ele alınan fahriye konulu müzeyyel gazelerde şairler kendilerini çeşitli yollarla övmüşlerdir. Övünme yollarından en fazla kullanılan şiirleri ve şiirlerindeki sanat güçleriyle ilgilidir. Şairler şiirlerindeki “mana”nın en iyi bir şekilde

² Taranan divanlardan Şeyh Gâlib, Esrâr Dede ve Muvakkit-zâde Pertev’in divanlarındaki müzeyyel gazelle sayısı oldukça fazladır. Bu üç şairin divanlarındaki toplam 155 müzeyyel gazelle, tüm dönemlerde yazılan müzeyyel gazellerin üçte birine yakın bir orana karşılık gelmektedir. Bu üç şairin ortak özelliği de Mevlevî olmalarıdır. Yazdıkları müzeyyel gazeller incelendiğinde bu üç şairin şiirlerini Mevlevî geleneği içinde önemli yere sahip olan Mevlânâ, Şems-i Tebrizî ve diğer melevvî büyüklerine methiye olarak kullandıkları görülmektedir. Bu üç şairin müzeyyel gazelleri istatistik dışında tutulduğunda fahriye olarak kullanılan müzeyyel gazellerin oranında belirgin bir artış gözlenmektedir.

“söz”le ifade edildiğini ve bu ifade etmede de diğer şairlerden üstün olduklarını bu tür beyitlerde söylemektedirler. Ayrıca bunun için kendilerinden önceki dönemlerde yaşamış olan özellikle İranlı şairlerle kendilerini mukayese ederek onlardan üstün olduklarını göstermeye çalışmışlardır. Klâsik şairler bu tür müzeyyel gazelerde çeşitli övünme yolları kullanmışlardır. Bu yollar aşağıda örnekleriyle gösterilmiştir:

Yukarıda da ifade edildiği gibi şairler, kendi sanatlarını kendilerinden önce yaşamış olan önemli edebî şahsiyetlerle kıyaslayarak onlarla boy ölçüşebileceklerini hatta onlardan daha iyi şiir yazabileceklerini iddia etmişlerdir. Örneğin Hayâlî, şiirini işittiklerinde Câmî ile Nevâyî'nin bile yattıkları mezarlarından uyanacaklarını söylemektedir:

Bildi âlemler Hayâlî sana şeydâ olduğun
Anlanur bin eylesin keyfiyetin inkâr mest

Ger bu nazmı rûh-ı Câmîyle Nevâyî işide
Uyanup hâb-ı ademden olalar tekrâr mest (Tarlan 1992b: 99)

Necâtî de kendisinin bülbül tabiatlı olduğunu söyleyerek şeker gibi tatlı olan şiirine eş bir şiirin Horasan'da bile olmadığını ve Câmî'nin ruhunun da bu şiirin aşkına tekrar mest olacağını ifade etmektedir:

Bülbül-i tab-ı Necâtî söze âgâz idicek
Kimse yokdur ki öñünde gele irfândan öte

Tura tolular içe ışkuma rûh-ı Câmî
Varsa bu nukl-i şeker mülk-i Horâsândan öte (Tarlan 1997: 445)

XVIII. yüzyıl şairlerinden Muvakkıt-zâde Pertev de kendisini Mîr Amîr ile kıyaslayarak aynı vadide şiirler yazdığını ve onunla söyleştiğini belirtmektedir:

Sînesin itdükde Pertev tîr-i müjgâna siper
Dide-i efsûnger ile bahs-i dîger söyleşür

Pey-rev oldumsa ne var vâdî-i Mîr 'Âmir'e
Birbiriyle 'âdet olmuşdur sühanver söyleşür (Bektaş: 89)

Şairler kendilerini överken sözlerini inciye, taze gülfidanı ve yaprağına benzetir, şiirlerinin rengîn olduğunu ifade ederler. Örneğin Ahmed-i Dâî, ken-

disini bülbüle, şiirini de inciye benzettiği gazelinde sevgilinin gül yüzü seher vakti açıldığında bülbülün sustuğunu ve kendisinin söylemeye başladığını söyler. Sözlerinin altın değil inci olduğunu, incinin de altından halkası olmadığı için de kulağa küpe yapılamadığını belirtir:

Gül yüzün gonçesi çün vakt-i seherde açıla

Dâ'iyi söyledeler bülbülü hâmûş ideler

Gerçi dürdür sözüm illâ çü zeri yokdur anuñ

Mümkün olmaz kim anı ışk ile der-gûş ideler (Özmen 2001: 175)

Ahmedî de bir gazelinde kendisinin adının doğudan batıya her yere ulaştığını ve hüner ehlinin de Ahmedî'den işitip şiirlerini yazdıklarını söyler. Bunun gibi taze ve renkli sözler varken başka bir şairin sözlerini dinleyenlerin de "nâ-dân" olduğunu ifaede eder.

Şark u garba irmege aduñı senüñ ehl-i hüner

Ahmedîden işidüp defter ü dîvân yazalar

İşbu nakşa var-iken tâze vü rengîn sözler

Dahı söz dinleyenüñ adını nâ-dân yazalar (Akdoğan: 301)

Şairlerin şiirlerinde o zamana kadar hiçbir şair tarafından kullanılmamış orijinal anlam ve mazmun kullanmalarıyla övündükleri de görülür. Örneğin kasidelerindeki fahriyeleriyle bilinen Nef'î şu müzeyyel gazelinde kendi şiirinin eşi ve benzeri bulunmadığına dikkat çekerek bu zamandaki bütün söz ehlinin onun şiirindeki edayı kıskandığını söylemektedir:

Müşterî olsa şâ'ire Nef'î

Kıymet olmazdı hiç bahâna senin

Gerçi çokdur cihânda ehl-i suhan

Reşk eder cümlesi edaña senin (Akkuş 1993: 314)

Yine Nef'î başka bir müzeyyel gazelinde zamanının daha önce hiç kullanılmamış orijinal ifadeler söyleyen ve şiirde nükteyi yerinde kullanan şairi olduğunu söyleyerek onun efsanesinin dünyaya yayılmasına şaşmamak gerektiğini söyler:

Nef'î gibi esîr-i cünûn-ı muhabbetiz
Uslanmasa n'ola dil-i divânemiz bizim

Hem nükte-senc-i nâdire-gûy-ı zamâneyiz biz
Tutsa acep mi âlemi efsânemiz bizim (Akkuş 1993: 319)

Şairler öyle sözleri nazma dökmüşlerdir ki bunlara şiir veya gazel denemez. Bu sözler ilahî bir elden çıkmış gibidirler. Bu nedenle insanlar onu yazmakta aciz kalmışlardır. Örneğin, Necâtî mucize gibi şiirler yazdığı için söz ehli bunlara gazel demeye çekinmiştir:

Necâtî hûb-rûlardan sakın kim
Alurlar gönlüñi inkâr iderler

Bu mu'ciz nazmı görüb ehl-i eş'âr
Gazel dimekden istiğfâr iderler (Tarlan 1997: 254)

Şairler yazdıkları şiirlerin çok değerli olduğunu düşündüklerinden dolayı onların herkesin diline düşmemesi gerektiğine inanırlar. Bu nedenle şiirlerinin her yerde okunmaması ve şiirden anlamayanların bulunduğu meclislerde söylenmemesi gerektiğini düşünürler. Necâtî, şiirlerinin henüz yeterince olgun olmadığını düşünse de ehil olmayanların diline düşmediğini söyleyerek Allah'a şükreder.

Gördüğü hûbı Necâtî koynına sokmak diler
Buldugını nitekim öksüzce oğlan koynına
Gerçi kim her-câyîdür divân-ı eş'arum velî

Hamdü lillâh girmede âlemde nâ-dân koynına (Tarlan 1997: 454)

Ahmedî de sözlerinin birer hakikat tercümanı olduğunu söyleyerek okuyucunun onları can kulağıyla dinlemesi gerektiğini ifade eder. Şair, sözlerini birçoklarının taklit etmeye çalıştığını söyler, ancak aydınlık ile dumanın (karanlığın) bir arada olamayacağı gibi kendi şiiriyle o yazılanların kıyas bile edilemeyeceğini belirtir:

Sözin cân-ıla diñle Ahmedînüñ

Ki ol-durur hakayık tercümânı

Niçeler öykünürler aña lîkin

Ber-â-ber kim göre nûr u duhânı (Akdoğan: 571)

Şairin sözleri o kadar değerlidir ki şiirinin kıymetini sadece dünyada bulunanlar değil gökteki gezegenler de bilmektedir ve şiirler orada da okunmaktadır. Örneğin Ahmedî, yazdığı gazelin gökte Zühre tarafından okunduğunda melek ve hurilerin yakalarını gül gibi yırtacağını söylemektedir. Bir başka şiirinde de bu gazeli yanında Utarid okusa Zühre'nin sabah meclisinde çalınan saza eşlik edeceğini ifade etmektedir:

Çün Ahmedî isder seni cânı bigi Hakdan

Kim sensin aña dünya vü 'ukbâda temennâ

Hûr-ıla melek hullelerin gül bigi ide çâk

Ger zühre felekde ide işbu gazeli inşâ (Akdoğan: 597)

İki cihânda murâd Ahmedîye sensin bes

Dahı ne mülki var anuñ ne mâl u ne emeli

Sabûh sâzına sûz-ıla eyleye âheng

'Utârid ohisa zühre katında bu gazeli (Akdoğan: 564)

Nef'î de nazımın edasının nazik olduğunu ve güzel bir üslûba tercih edildiğini söyler. Gazelindeki yedi beyti yedi gök cismine benzeten şair bu beytlerin gökyüzündeki gezegenlerin yerine konularak dünyada yaşayanların seyr etmesi gerektiğini ifade eder.

Nef'î bu nezâketle benim şîve-i nazımın

Râcih görünürse n'ola tarz-ı hasen üzre

Seyr et bu yedi beytimi bu tâze zemînde

Ko seb'a-i seyyâreyi çarh-ı kühen üzre (Akkuş 1993: 334)

Şairler, sözleri kutsal olduğu için insanları aciz bıraktıklarını düşünürler. Bundan dolayı şiirlerini dinin kutsal saydığı şahıs ve değerlerle kıyaslayarak

yüceltir ve onlara birer dinî kimlik kazandırır. Ahmedî, sözlerini işitenlerin Hz. Davud'un Zebur'u okumakta olduğunu sandıklarını söyler. Şiirinden çıkan dumanı görenler bilirler ki bunlar şairin gözündeki aşk ateşinin dumanıdır:

İşiden Ahmedî'nün sözünü dir
Meger Dâvûddur ohur Zebûrî

Buhûrî'n şî'rimü'n gören bilür kim
Gözümünden 'ışku'n ahıdur buhûrî (Akdoğan: 578)

SONUÇ

Bu yazıda şimdiye kadar müzeyyel gazeller hakkında bilgi verilmiş, genel olarak şekil ve muhteva açısından değerlendirilmiştir. Daha sonra muhteva olarak fahriye işlevindeki gazeller hem şekil hem de muhteva olarak incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

1. Klasik Türk şairlerinin büyük bir çoğunluğunun şiirlerinde müzeyyel gazel nazım şeklini kullandıkları tespit edilmiştir. Bu çalışmada taranan divanların % 95'inde müzeyyel gazel kullanıldığı görülmüştür. Kullanılan müzeyyel gazellerin tüm gazelleri içindeki oranı da % 5'tir.
2. Şairler müzeyyel gazellere çoğunlukla birer küçük kaside gözüyle yaklaşmışlardır. Bu, aynı zamanda müzeyyel gazellerin en bilinen özelliğidir.
3. Özellikle klasik edebiyatın başlangıç dönemi olarak görülen XV. yüzyıldaki şairler gazellerdeki ilave beyitlerde kendilerini ve sanatlarını da övmüşlerdir. Başlangıç dönemindeki şairlerin bu tutumu, etkisinde kaldıkları İran şairlerinden kurtulup onlardan bağımsız ve orijinal bir ifade gücü arayışlarının bir göstergesi olarak açıklanabilir. Bundan dolayı her fırsatta şairlikleriyle ilgili övücü ibare ve benzetmeler kullanmışlardır. Sonraki yüzyıllarda ise (XVI. yüzyıl ve sonrasında) şairlerin kendi edebi kimlik ve benliklerini olgunlaştırdıklarından dolayı kendi şiirlerini ve sanat güçlerini ispatlamaya gerek duymamışlardır. Kendilerini şiirlerinin mahlas beyitlerinde ve kasidelerinin fahriye bölümlerinde övmeyi yeterli görmüşlerdir.
4. Taranan divanlarda bulunan müzeyyel gazellerin % 70'inde zeyl tek beyitten oluşmaktadır. Bu tablo da eklerin "beyitlerden" mey-

dana geldiđi yolundaki genel düşünce nin de düzeltilmesi gerektiğini göstermektedir.

5. Son olarak müzeyyel gazel, küçük bir eklemeyeyle şu şekilde yeniden tanımlanabilir: Şairler, gazelerde mahlasını söyledikten sonra birini veya kendisini övme amacıyla ekledikleri beyitlere zeyl, böyle gazellere de müzeyyel gazel adı verilir. ©

KAYNAKLAR

- AKDOĞAN, Yaşar (E-kitap), *Ahmedî Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr)
- AKKUŞ, Metin (1993), *Nef'i Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ALPAY, A. İrfan (1998), *İzzet Ali Paşa Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği*, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet (E-kitap), *Haşmet Külliyyatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr)
- AYAN, Hüseyin (1981), *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- BEKTAŞ, Ekrem (E-kitap), *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr)
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Divânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- DİLÇİN, Cem (1986), "Gazel", *Türk Dili 415-416-417*, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 78-247
- DİLÇİN, Cem (1997), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- DOĞAN, Muhammet Nur (1997), *Şeyhülislam İshak ve Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- İPEKTEN, Halûk (1985), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri*, Birlik, Ankara
- İPEKTEN, Halûk (1990), *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1990), *Usûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa ve Cemal KURNAZ (1990), *Şeyhi Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN-DURMUŞ, Tüba Işınsu (2007), "Fahriyeler Işığında Osmanlı Şiirinde İdeal Şairin Portresi", *Bilig 43*, Ankara, s. 107-116.
- KURNAZ, Cemal ve Halil ÇELTİK (2010), *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, H Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Divânı*, TDK Yayınları, Ankara.
- MENGİ, Mine (1995), *Mesihî Divanı*, AKM Yayınları, Ankara.
- MERMER, Ahmet (1991), *Mezâkî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- ÖZMEN, Mehmet (2001), *Ahmed-i Dâ'î Divânı*, TDK Yayını, C.I, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (1992a), *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- TARLAN, Ali Nihat (1992b), *Hayâli Divânı*, Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yayınları, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (1997), *Necâtî Beg Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- TIĞLI, Fatih (2006), *Bursalı Rahmi Çelebi ve Divanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ÜZGÖR, Tahir (1995), "Fahriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 12, İstanbul.